

Салаватова Р. М.

**ДАГЪЫСТАН РЕСПУБЛИКАНЫ УМУМИ БИЛИМ
БЕРИВ КЪУРУМЛАРЫНЫ 5-НЧИ КЛАСЛАРЫНДА
АНА (КЪУМУКЪ) ТИЛ ДАРСЛАР УЧУН
ДИДАКТИКА МАТЕРИАЛЛАР**

Къарабудагъгент
2022

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ НАУКИ РЕСПУБЛИКИ ДАГЕСТАН
МБОУ «Гимназия» с. Карабудахкент Карабудахкентского района

**ДИДАКТИЧЕСКИЕ МАТЕРИАЛЫ К УРОКАМ РОДНОГО
(КУМЫКСКОГО) ЯЗЫКА В 5 КЛАССЕ
ДЛЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ
РЕСПУБЛИКИ ДАГЕСТАН**

Учебно - методическая разработка

Карабудахкент
2022

Автор – составитель: Салаватова Русайдат Магомедсаидовна, учитель родного (кумыкского) языка и литературы МБОУ «Гимназия» с. Карабудахкент Карабудахкентского языка Республики Дагестан.

Учитель высшей категории, Почётный работник ОО РФ, Победитель и призер конкурса «Лучший учитель родного языка» (2010, 2018, 2021г.).

Рецензенты:

Гаджихмедов Тагир Исмуллаевич, кандидат филологических наук, доцент кафедры дагестанских языков ДГУ;

Адильгиреева Заида Сельдерхановна, старший научный сотрудник ДНИИП им. А. А. Тахо-Годи, кандидат филологических наук.

Предлагаемое пособие – систематизированный набор дидактического материала, основное назначение которого является, дополнить практическую часть учебника родного (кумыкского) языка для 5 класса. В каждом разделе пособия по дидактический материал дан с учетом материала, изложенного в учебнике. При отборе дидактического материала предусматривалось решение задачи воспитания учащихся в процессе обучения родному языку. Пособие соответствует федеральному государственному образовательному стандарту.

Гиришив

Таклиф этме берилген кърал-жыйым, ана тилден 5-нчи класлар учун дидактика кърулуш материал. Сизин кърлугъузгъа тюшген китап оъюне 3-нчю керен тюзелтивлер этилген билим берив пачалыкъ федерал (ФГОС) гесимлеге кыйышывлу геле.

Китапгъа гирген гъар тюрлю тапшурувлар оъзлени кыйынлыгъына ва оълчевюне гере барысы да 5-нчи класгъа алынган, билимлени беклешдирирге бакъдырылган.

Ана тил дарсланы аслу борчларындан бириси – охувчуланы авуз ва языв тилин оъсдюремек. Кърумукъ тилни гъалиги гъалын ва бир-бир тарих масъалаларын чече туруп, гъар яшав тармакъ булан байлавлу сёз байлыгъын эркин кърллай туруп, охувчу бай кърумукъ тилни сююп уъренеген кюйде дарс юрюлюв кърйдадалар гёрсетилген.

Грамматиканы мюлк этив ва тюз язмагъа уъренив текстни устьюнде ишлевге, охувчулар бирче сёзлени янгы уъретилеген формалары булан жумлалар кърурувгъа ва тюрлю кърулушлу жумлаланы устьюнде ишлевге байлавлу. Охувчуланы тилин оъсдюрюв ишде сёзлюкню устьюнде ишлевге гъар гюнлюк тергев тарыкъ. Дидактика материал айырывда гёз алгъа тутган масъалалар чечилген. Охувчулагъа материалны англатагъанда ва соравлар берегенде, оъюню муаллимни тили охувчулагъа уългю болма герек. Оъюню предметин охувчулагъа языв ишлерде, авуздан берилген жавапларда тюз адабият тил булан сёйлемекни талап этмеге герек.

Сизге ишигизде устьюнлюклер, кърумукъ тилин кеп сюеген кърызлар ва уланлар тарбияламакъны ёрап, Кърабудагъгент юрт гимназияны кърумукъ тилден ва адабиятдан дарс береген муаллими Салаватова Русайдат Магъамматсайтовна.

ТЕМАТИЧЕСКОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ

5 КЛАСС

№ п/п	Наименование разделов и тем программы	Количество часов			Электронные (цифровые) образовательные ресурсы
		всего	контрольные работы	практические работы	
Раздел 1. Лексика. Морфология.					
1.1.	Язык – важнейшее средство общения. Состав слова и сложные слова.	1	0	0	
1.2.	Существительное. Прилагательное. Глагол. Наречие. Служебные части речи. Словосочетания и подчинительные слова.	3	0	0	
Итого по разделу		4			
Раздел 2. Синтаксис простого предложения.					
2.1.	Предложения. Повествовательные, вопросительные, восклицательные предложения. Главные члены	3	0	0	

	предложения. Распространенные и нераспространенные предложения. Второстепенные члены предложения. Дополнение. Определение. Обстоятельство.				
2.2.	Однородные члены предложения и знаки препинания при них. Обобщающее слово при однородных членах предложения.	1	1 Диктант	0	dniip.ru
Итого по разделу		4			
Раздел 3. Сложное предложение. Прямая речь и диалог.					
3.1.	Понятие о сложных предложениях. Сложные слова с союзами и знаки препинания.	1	0	0	dniip.ru
3.2.	Понятие о прямой речи. Знаки препинания при прямой речи. Понятие о диалоге и знаки препинания при нем.	1	0	0	dniip.ru
Итого по разделу		2			

Раздел 4. Фонетика. Графика.

4.1.	Фонетика. Присхождение звуков. Гласные и согласные звуки. Звонкие и глухие согласные. Твердые и мягкие согласные. Алфавит. Понятие о графике.	2	1 Диктант	1	dniip.ru
4.2	Правописание букв Е, Ё, Ю, Я Правописание Ъ и Ь	2			
4.3	Слог и ударение. Произношение и правописание гласных. Произношение и правописание некоторых согласных букв (нг, в, ж). Фонетический разбор слова.	2	1 Сочинение по картине		
Итого по разделу		4			

Раздел 5. Лексика.

5.1.	Понятие о лексике. Многозначные слова. Прямое и переносное значение слов. Омонимы. Синонимы. Антонимы.	5	0	0	dniip.ru
------	--	---	---	---	----------

5.2.	Понятие о фразеологизмах.	1	1 Изложение	0	dniip.ru
Итого по разделу		6			
Раздел 6. Словообразование.					
6.1	Словообразование и склонение. Корень, основа и суффикс. Однокоренные слова. Словообразовательные суффиксы. Формообразующие суффиксы. Правописание корней и основ. Правописание суффиксов. Правописание удвоенных согласных.	3	1 Диктант		
Итого по разделу		3			
Раздел 7. Повторение.					
7.1	Самостоятельные и служебные части речи. Значение и грамматические признаки существительных.	4	1 Диктант		

	Собственные и нарицательные существительные. Синтаксическая роль существительных в предложении. Словообразование. Морфология.			
	Итого по разделу	4		
	Общее количество часов	28	6	

5 КЛАС

№ п/п	Бёлюклени атлары. Темалар.	Сагъатланы санаву.			Электронные (цифровые) образовательные ресурсы.
		Барысы да	Тергев ишлер.	Практика ишлер.	
Бёлюк 1. Лексика. Морфология.					
1.1.	Ана тилим-къумукъ тил. Сёзню тизими. Къошма сёзлер.	1	0	0	
1.2.	Атлыкъ. Сыпатлыкъ. Ишлик. Гъаллыкъ.	3	0	0	

	Кёмекчи тил гесимлер. Сёзтагъымлар.				
Бёлюкню гъасили		4			
Бёлюк 2. Простой жумланы синтасис чечивю.					
2.1.	Жумла ва ону тюрлюлери. Хабар, сорав, чакъырыв жумлалар. Жумланы баш уьюрлери. Генглешген ва генглешмеген жумлалар. Жумланы экинчи даражалы уьюрлери. Толумлукъ. Белгилевюч. Гъал.	3	0	0	
2.2.	Бир жынслы уьюрлери булангъы жумлалар ва оланы ягъында токътав белгилер. Къуршайгъан сёзлери булангъы жумлалар ва бир жынслы жумлалар.	1	1 Диктант	0	
Бёлюкню гъасили		4			
Бёлюк 3. Къошма Жумла. Тувра сёз ва диалог.					
3.1.	Къошма жумлаланы гъакъында англав.	1	0	0	

	Къошма сѣзлер.				
3.2.	Тувра сѣз. Тувра сѣзню ягъында токътав белгилер. Диалог ва ону ягъында токътав белгилер.	1	0	0	
Бѣлюкню гъасили		2			
Бѣлюк 4. Фонетика. Графика.					
4.1.	Фонетика. Сѣйлейгенде авазланы тувулуву. Созукъ ва тутукъ авазлар. Янгырав ва сангырав тутукълар. Къатты ва йымышакъ тутукълар. Алифба. Графиканы гъакъында англав.	2	1 Диктант	1	
4.2	Е, Ё, Ю, Я гъарпланы язылышы. Ъ ва Ъ белгилени къолланышы.				
4.3	Бувун. Ургъу. Созукъ авазланы гелишивю. Бир-бир тутукъланы айтылышы ва язылышы. Сѣзню фонетика чечивю.	2	Сочинение-суратлав		

Бёлюкню гъасили		4			
Бёлюк 5. Лексика.					
5.1.	Лексиканы гъакъында англав. Сёзлени кёп маъналыгъы. Сёзлени тувра ва гёчюм маъналары. Аваздаш сёзлер. Маънадаш сёзлер. Къаршыдаш сёзлер.	5	0	0	
5.2.	Бирикген сёзтагъымлар.	1	1Изложение	0	
Бёлюкню гъасили		6			
Бёлюк 6. Сёз яратыв.					
6.1	Сёз яратыв ва сёз тюрлендирив. Тамур. Къошумча. Тюп. Бир тамурлу сёзлер. Сёз тюрлендиреген къошумчалар. Сёз этеген къошумчалар. Тамурланы ва тюплени язылышы. Къошумчаланы тюзъязылышы. Эки къабат гелеген тутукъланы тюз язылышы.	3	1 Диктант		

Бёлюкню гьасили	3		
Бёлюк 7. Такрарлав.			
7.1	<p>Обзбашына кьолланагъан толу маъналы ва кьуллукъчу тил гесимлер. Атлыкъ. Хас ва жынс атлыкълар. Жумлада атлыкъны кьуллугъу. Сёз яратыв ва тюзъязыв. Морфология ва тюзъязыв.</p>	4	1 Диктант
		4	
Сагъатланы санаву.	28	6	

ПОУРОЧНОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ

№ п/п	Дарсны темасы	Сагъатланы санаву тарх			Дарсны этилеген къайдалары
			Тергев ишлер	Практи ка ишлер	
1.	Ана тилим-къумукъ тил. Сёзню тизими. Къошма сёзлер.	1	0	0	Авуздан ишлев
2.	Атлыкъ. Сыпатлыкъ. Орунча.	1	0	0	Языв иш.
3.	Ишлик. Гъаллыкъ.	1	0	0	Практика иш.
4.	Оъзбашына къолланагъан толу маъналы тил гесимлер. Къуллукъчу тил гесимлер. Сёзтагъымлар.	1	0	0	Практика иш.
5.	Жумла. Хабар, сорав, чакъырыв жумлалар.	1	0	0	Практика иш.
6.	Жумланы баш уьюрлери. Генглешген ва генглешмеген жумлалар.	1	0	0	Практика иш.
7.	Жумланы экинчи даражалы уьюрлери. Толукълукъ. Белгилевюч. Гъал.	1	0	0	Практика иш.
8.	Бир жынслы уьюрлери булангъы жумлалар ва оланы ягъында токътав белгилер. Къуршайгъан сёзлери булангъы бир жынслы жумлалар	1	0	0	Авуздан ишлев.
9.	Диктант.	1	0	0	Языв иш.
10.	Къошма жумланы гъакъында англав. Къошма сёзлер.	1	0	0	Практика иш.

11.	Тувра сѣз ва ону ягъында токътав белгилер. Диалог.	1	0	0		Практика иш.
12.	Фонетика. Сѣйлейгенде авазланы тувулуву. Созукъ ва тутукъ авазлар. Янгырав ва сангырав тутукълар.	1	0	0		Авуздан ишлев.
13.	Къатты ва йымышакъ тутукълар. Алифба. Графиканы гъакъында англав.	1	0	0		Языв иш.
14.	Е, Ё, Ю, Я гъарпланы къолланышы.	1	0	0		Практика иш.
15.	Ъ и Ъ белгилени къолланышы.	1	0	0		Языв иш.
16.	Бувун. Ургъу. Созукъ авазланы гелишивю.	1	0	0		Языв иш.
17.	Р/Р: Сочинение – суратлав.	1	0	0		Языв иш.
18.	Бир-бир тутукъланы айтылышы ва язылышы (нг, в, ж). Сѣзню фонетика чечивю.	1	0	0		Практика иш.
19.	Лексиканы гъакъында англав. Сѣзлени кѣп магъналыгъы.	1	0	0		Авуздан ишлев.
20.	Сѣзлени тувра ва гѣчюм маъналары.	1	0	0		Практика иш.
21.	Аваздаш сѣзлер.	1	0	0		Авуздан ишлев.
22.	Маънадаш сѣзлер.	1	0	0		Авуздан ишлев.
23.	Къаршыдаш сѣзлер.	1	0	0		Авуздан ишлев.
24.	Бирикген сѣзсѣзтагъымтагъымлар.	1	0	0		Авуздан ишлев. Тестлер.;

25.	Изложение.	1	0	0		Языв иш.
26.	Сёз тюрлендирив ва сёз яратыв. Тамур. Тюп. Къошумча.	1	0	0		Языв иш.
27.	Сёз этеген къошумчалар. Сёз тюрлендиреген къошумчалар. Сёзню тизимине гёре чечив.	1	0	0		Практика иш.
28.	Тамурланы ва тюплени тюз язылышы. Эки къабат тутукълар гелеген сёзлени тюз язылышы.	1	0	0		Практика иш.
29.	Диктант	1	0	0		Языв иш.
30.	Оьзбашына къолланагъан толу маъналы ва къуллукъчу тил гесимлер.	1	0	0		Языв иш.
31.	Атлыкъ. Хас ва жынс атлыкълар.	1	0	0		Языв иш.
32.	Жумлада атлыкъны къуллугъу.	1	0	0		Авуздан ишлев.
33.	Диктант	1	0	0		Тергев иш.
34.	Сёз яратыв. Морфология. Такрарлав.	1	0	0		Языв иш.
	Барысы да	34с.				

ПОУРОЧНОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ

№ п/п	Тема урока	Количество часов			Дата изучения	Виды, формы контроля
		всего	конт рольные работы	прак тиче ские рабо ты		
1.	Язык – важнейшее средство общения. Состав слова и сложные слова.	1	0	0		Устный опрос;
2.	Существительное. Прилагательное Местоимение	1	0	0		Письменный контроль;
3.	Глагол. Наречие.	1	0	0		Практическая работа;
4.	Служебные части речи. Словосочетания и подчинительные слова.	1	0	0		Практическая работа;
5.	Предложения. Повествовательные, вопросительные, восклицательные предложения.	1	0	0		Практическая работа;
6.	Главные члены предложения. Распространенные и нераспространенные предложения.	1	0	0		Практическая работа;
7.	Второстепенные члены предложения. Дополнение. Определение. Обстоятельство.	1	0	0		Практическая работа;
8.	Однородные члены предложения и знаки препинания при них. Обобщающее слово при	1	0	0		Устный опрос;

	однородных членах предложения.					
9.	Диктант.	1	0	0		Письменный контроль;
10.	Понятие о сложных предложениях. Сложные слова союзами и знаки препинания.	1	0	0		Практическая работа;
11.	Понятие о прямой речи. Знаки препинания при прямой речи. Понятие о диалоге и знаки препинания при нем.	1	0	0		Практическая работа;
12.	Фонетика. Присхождение звуков. Гласные и согласные звуки. Звонкие и глухие согласные	1	0	0		Устный опрос;
13.	Твердые и мягкие согласные. Алфавит. Понятие о графике.	1	0	0		Письменный контроль;
14.	Правописание букв Е, Ё, Ю, Я	1	0	0		Практическая работа;
15.	Правописание Ъ и Ы	1	0	0		Письменный контроль;
16.	Слог и ударение. Произношение и правописание гласных.	1	0	0		Письменный контроль;
17.	Р/Р: Сочинение по картине.	1	0	0		Письменный контроль;
18.	Произношение и правописание некоторых согласных букв (нг, в, ж). Фонетический разбор слова.	1	0	0		Практическая работа;

19.	Понятие о лексике. Многозначные слова.	1	0	0		Устный опрос;
20.	Прямое и переносное значение слов	1	0	0		Практическая работа;
21.	Омонимы	1	0	0		Устный опрос;
22.	Синонимы	1	0	0		Устный опрос;
23.	Антонимы	1	0	0		Устный опрос;
24.	Понятие о фразеологизмах.	1	0	0		Устный опрос; тестирование;
25.	Изложение.	1	0	0		Письменный контроль;
26.	Словообразование и склонение. Корень, основа и суффикс.	1	0	0		Письменный контроль;
27.	Однокоренные слова. Словообразовательные суффиксы. Формообразующие суффиксы	1	0	0		Практическая работа;
28.	Правописание корней и основ. Правописание суффиксов. Правописание удвоенных согласных	1	0	0		Практическая работа;
29.	Диктант	1	0	0		Письменный контроль;
30.	Самостоятельные и служебные части речи.	1	0	0		Письменный контроль;
31.	Значение и грамматические признаки существительных. Собственные и	1	0	0		Письменный контроль;

	нарицательные существительные.					
32.	Синтаксическая роль существительных в предложении.	1	0	0		Устный опрос;
33.	Диктант	1	0	0		Контрольная работа;
34.	Словообразование. Морфология. Повторение изученного.	1	0	0		Практическая работа;
	Всего	34				

Бёлюк 1.

Лексика. Морфология.

1.1. Къумукъ тилни оьсюв ёлу.

– Ана тилибиз девюрден девюрге оьсе геле. Ону оьсювю не такъсир этегелеген къумукъ халкъыбызны эсден таймажакъ халкъ авузятывчулугъу, атлары даимликге айтыла къалажакъ Йырчы Къзагъыбыз, Абусупияныбыз, тилге пасигъ Аتكъайыбыз, ташкъая йимик къатты Анварыбыз, ягъны жыйымы Жаминатыбыз, чартлатып чыгъагъан сёзлю Агъматыбыз, олайдагъы да эренлер булан тенг сёзлю Шейитханумубуз ва олай кёплерибиз бар. Къумукъ тюзню чидамлы, къайратлы загъматчы халкъы - оьзлени ата - бабаларыны ругъ байлыгъын оьсдюре, уьлгю гысапда къоллай.

Тюнде берилген шиъруда хаталаны тюзлей туруп языгъыз.

Ана тилим берген билим,
Салган мени туз ёлгъа.
Ана тилим мулан анам
Коп алгъан мени къолга.

1.1. Сёзню тизими.

Сёзлени тизимине гёре чечив, маънасы англашылмайгъан сёзлени англатыв.

Авлакъчы, тюкенчи, агъачлыкъдагъылар, ишчи, йырчы, таржумачы, чомартлыкъ, гюнчюлюк, гъакъыллы.

Сёзлюк диктант.

Къошма сёзлер булан жумлалар тизмек.

Къаракъуш, белбав, бугюн, терезебаш, къольявлукъ, къызыяш.

1.2. Атлыкъ. Сыпатлыкъ. Ишлик. Гъаллыкъ. Санавлукъ. Кёмекчи тил гесимлер. Сёзтагъымлар.

Англатыв диктант.

Хас атлыкъланы тюз язылышы англамакъ

Къойларым да, Алабайым да булан мен Ханбийлеге гирип бардым. Шо гюн Ханбийни уьч ити, къойлар булан къыргъа бармай, абзарда къалгъан болгъан. Къарайман, оланы къарасы – бек уллу зат. Олар мени Алабайымны

уьстюне чапдылар. Шо къара ит чи Алабайгъа урунуп да гетди. Алайбай ону къакълыкъдырды. Шо заманда мен Алабайгъа бармакъ силледим. Алабай, магъа багъып къарап, токътап къалды. Алабайны магъа Магъачкъалада турагъан къурдашым савгъат этген.

Атлыкълагъа гёре «Уьй ва къыр жанлар» деген темагъа ишликлер язмакъ (булай ишге ёмакъланы къуршамагъа ярай).

Масала: Мишик-мавуллай ...,

Яратывчулукъ диктант.

Атлыкълагъа бир жынслы болагъан сёзлер кёшуп язмакъ.

Аявлу.....азиз анам, къоччакъ.....улан, арив.....къыз, генг.....авлакъ, сувукъ.....къыш, бийик.....от, ачувлу.....бёрю, къалын.....булут, семиз.....бузав, уллу.....авлакъ, кызыл.....сыйыр, кбужурлу.....хабар.

Текстдеги сыпатлыкъланы тапмакъ, олар къайсы сыпатлыкълар экенни айтмакъ (даражалы яда даражасыз).

Тав бетде кбй-кбзулар ойнакълай. Гёк отда кызыл, ала-кбула бузавлар ойнай. Оьзен бойда колхозну тавукъ фермасы ерлешген. Машин уллу таш ёл булан бара.

«Уьй ва къыр жанлар, хурт – кбомусгъа» деген темалагъа сёз тагъымлар этиле, баш ва таби болагъан сёзю гёрсетиле, бир-бир маънасы англашылмайгъан сёзлени англатмакъ.

Къарт гамиш, семиз сыйыр, балкъа бузав, арыкъ гёдек, боз кбй, кбччакъ эркеч, гъакъыллы кирпи, уллу бакъа, агбулу йылан, ач бюрче, гёк гёгюрчюн, ала савусгъан, гючлю арсланкъаплан.

Бюртюклени орнунда тарыкъ болагъан сёзлени салмакъ, сёзтагъымлар этмек.

....гирдик,.....ашадыкъ,....гелтирдик,....къурдукъ,....ишледик.

Берилген къалиплеге автобиография язмакъ (санавлукълар).

Мен, (аты, отчество, фамилия), ...нчы йылда (тувгъан ери)...тувгъанман.

.....нчы йылдашколагъа барма башлагъанман. Буссагъатгъы вакътиде Къарабудагъгент Гимназияны мактабынданчу класында охуйман.

Мени атам, нчы йылда тувгъан, (ишлейген ери).....
Мени анам,....., нчы йылда тувгъан, (ишлейген ери).....
Къызардашым (яда эркъардашым) ... (охуйгъан яда ишлейген ери).

Мактапда охуйгъан заманымны ичинде дарслардан олимпиадаларда ортакъчылыкъ этгенмен. ...нчи йыл олимпиададаннчи ер алгъанман. Спорт ярышларда да актив кюйде ортакъчылып этип..... нчи ерлер къазангъанман.

Бёлюк 2. Простой жумла.

«Юртдагъы касбулар» деген темагъа сёзлер бериле. Яшлар шо сёзлеге ишликлер къоша. Негер генглешмеген экенин англата. Оьзбашына генглешмеген жумлаланы генглешидире.

Масала: Бузавчу – (нени) сакълай

Охувчу –

Туварчы –

Къойчу –

Чыр уста –

Муаллим –

Масала: Охувчу диктант яза (простой, толу, генглешген, хабар).

Сёзлюк диктант.

Хонажин, токълу, чебич, гамиш, гидив, байтал, гючюк, бузав, шам, айгъыр, сыйыр, ирк, кюлай, токълу.

а) Охулуп, сёзлени маънасы ва тюзъязылышы токъташдырыла.

- б) Шо сёзлер бир жынслы уьюрлер болагъан жумлалар кьурула.
в) Гьар сёзге охувчулар озлер болагъан чакъы хабарлыкълар языла.
г) гьар сёзге охувчулар озлер болагъан чакъы белгилевючлер языла.

Толгъан ва толмагъан жумлалар.

Генглеишмеген жумлаланы генглеишдирмек.

Эртен болду _____

Жымчыкълар чарнай _____

Гюн бата _____

Яшлар ишлейлер _____

Къушлар сарнайлар _____

Къозулар отлайлар _____

Толумлукъ.

Жумлаланы русчагъа гёчюрюп, тептерлеригизге язмакъ. Толумлукълар кьумукъ тилде ва рус тилде къайсы гелиише гелгенни айтмакъ.

1. Охувчулар диктант яздылар. 2. Муаллим дарсны яхшы англата. 3. Гъакъыллы адам бир минутун да бош йибермес. 4. Трактор авлакълары сюре.

Бёлюк 3. Къошма жумла. Тувра сёз ва диалог.

Англатьив диктант.

Хабар, сорап, чакъырыв жумлаланы тапмакъ. Токътап белгилени англатьив маъна.

Анатолий Володин Уллубий булан Москавада университетде бирче охугъан. Дюнъя даву башлангъанда Володинни асгерге алгъан. Уллубий буса бусурман саялы да, «инамсыз адам» экенге де асгер кьуллукъдан азат этилген. Ондан берли дёрт йыл гетген. Уллубий Анатолийни гьаран таныды. Азгъан. Жагъил улан эди. Гъали буса залим эркек.

Вагонлардагъы солдатлар озлени офицери Уллубийни къарышып кьучакълайгъангъа къарап адагъанлар. Анатолий: «Вая, не тамаша! Гьеч турмай эдим сени гёермен деп! Уллубий, гертилей де, сен мунда ревкоммусан.

Къошма жумла.

Къошма жумлаланы гёрсетигиз (токътав белгилер салынмагъан).

А – Асилбалыкъ балагъа тююр ташлайгъан вакъти.

Б – Нечакъы айтса да хоншу сонг да о бизде элни адаты.

В – Къурман бизин арабызда ёкъну англайман тек шогъар юрегим булан инанып битмеймен.

Жаяланы ичинде гёрсетилген авторну сёзлерин тувра сёзлени кыйышывлу ерлеринде къоллап, тийишли токътав белгилерин де салып языгъыз.

1. Биз гелейикми, яда сиз гелемисиз (деп сорады Басир).

2. Тез болугъуз! Дарс башлана тура! (деп кычырды ол).

3. Биз масъалаланы тюз чечгенбиз (деди ол).

Бёлюк 4.

Фонетика. Графика.

Сёзлюк диктантлар.

Созукъ ва Тутукъ авазлар.

1. Сёзню башында ц авазны тюз айтыгъыз ва языгъыз.

Иелив, ийисли, икълыкъ, илиякълы, илав, иттилик, ихтибар, ирк, инныр, иерчен, изну, илашгъа, иришхат, иргъакъ.

2. (нг, ж авазланы сёзлерде къолланышына тергев беригиз, оланы тюз айтыгъыз)

Генг, зенг, жымчыкъ, генг, жылты, донгнгуз, енгил, жабар, жумагюн, жут, янгы, минг, къонгузакъ.

Къатты ва йымышакъ тутукълар.

[къ] авазны тюрлю-тюрлю айтылышы къ аваз такрарланагъан ва такрарланмайгъан сёзлерде гёрюне.

Масала: къумукъ, кычыткъан, къакъа, къабукъ, къалыкъ, къаймакъ, къайтыкъ, кылыкъ, къолу, кылы, къонакъ, кыйшыкъ ...

Къумукъ Алифба.

Е, Ё, Ю, Я гъарпланы къолланышы.

Шу сёзлени эки тапкъыр этип языгъыз, биринчи тапкъыргъа е, ё, ю, я гъарплар эки аваз гёрсетеген сёзлер, экинчисинде-бир аваз гёрсетеген сёзлер болсун.

Емиш, яяв, яякъ, ёлдаш, къоян, тюлкю, ябалакъ, денгиз, тёбен, адабият, гёгюрчюн, юлдуз, гёк, яннавур, тюлкю, тёбен, ем, яякъбаш, юкъгъа, емиш.

Ъ ва Ъ белгилени къолланышы.

Бюртюклени орнуна тийишли ъ ва ь белгилени сала туруп языгъыз.

Къол...явлукъ, та...мин, циркул...ну, ши...ру, обгюз...емиш, ба...ли, рул...да, дюн...я, Му...мин, мас...ала.

Созукъ авазланы къолланышы.

Муаллим яшлагъа «Бизин абзар» деген темагъа сёзлер язмагъа тапишура (сёзлюк къоллана).

Къапу, канзи, аран, эшик, бичен, терезе, гётерме, ястыкъ, диван, намазлыкъ, сагъат, халча, кийиз, жугъарай, чомуч, чолпу, сюнкю, элек, сумакъ ...,

Шо сёзлени гъар яш охуп, къалгъан яшлар ёкъ сёзлени яза туруп, сёзлюкню толтурма герек.

Созукъ авазланы гелишивю.

Къалын созукъ авазлары булангъы сёзлени бир тапкъыргъа, инче созукъ авазлар булангъы сёзлени бирдагъы тапкъыргъав гёчюрюп язмакъ

Мишик, мыйыкъ, согъан, йымырткъа, эшек, эркек, тирсек, топуракъ, кирит, жавап, терек, ватан, шавла, булут, къылыкъ, танглав.

Бувун. Ургъу.

Яратывчулукъ диктант.

Тамур сёзлеге къардаш сёзлер таба туруп язмакъ, бувунларын айтмакъ.

Агъач -....., ёл -....., сув -....., бав -....., ярыкъ -....., къой -....., охув -....., яш -....., йыр -....., таш -....., ем -....., кюй -....., бел.

СЁЗЛЕНИ ФОНЕТИКА ЧЕЧИВЮ.

Чечивюню гезиги.

1. Сёзню бувунлагъа бёлюгюз
2. Ургъуну ерин гёрсетигиз
3. Созукъ авазлар: ургъу тюшеген созукъну гёрсетмек, нечик гъарплар булан гёрсетилген.
4. Тутукъ авазлар: янгырав яда сангырав, къатты яда йымышакъ.

5. Авазланы ва гьарпланы къадарын гёрсетмек.

Гамиш - [гамиш] га-миш, гамиш деген сёзде 2 бувун бар.

Ургъу ахырынчы бувунуна тюше: га-миш.

Г – [г] – авазны гёрсете-тутукъ, янгырав, къатты.

А – [а]– авазны гёрсете-созукъ, эринсиз, къалын

М – [м] – авазны гёрсете-тутукъ, янгырав, йымышакъ.

И – [и]– авазны гёрсете-созукъ, эринсиз, инче

Ш – [ш] – авазны гёрсете - тутукъ, сангырав, йымышакъ.

Охувчулагъа сёзлени фонетика чечивюн этдиртмек.

Юваш, юрек, мезгил, гьюрмет.

Масала: Ана [ана]- 3 гьарп,3 аваз, 2 бувун.

А-[а] созукъ, къалын, эринсиз

Н-[н] тутукъ, янгырав, къатты

А-[а] созукъ, къалын, эринсиз.

Ургъу.

Языгъыз. Сёзлеге ургъулар салыгъыз. Белгиленген сёзлени бувунлагъа гёре бёлюгюз.

1. Яшлар ёлгъа **чыкъгъанда**, гюн тавланы артындан кёкге гётерилди. 2. Топуракъдан чыгъагъан акъ пус **биченликни**, гъабижай тарлавланы акъ тастар япгъандай этген. 3. Яшлар уллу чакъа ёлгъа **тюшдю**.

Бёлюк 5. Лексика.

Берилген сёзлени лексика маъналарын токъташдырыгъыз, жумлалар языгъыз.

Енгил, адам, къалам, мактап, муаллим, бор, сындыра, сувукъ.

Масала: Муаллим яшлагъа дарсны тындырыкълы кюйде англата.

5.1 Кёп маъналы сёзлер.

Кёп маъналы ва бир маъналы сёзлени эки тапкъыр этип язмакъ

Къулакъ, игит, жыжым, жавап, гъайва, яш, гёз, къойчу, аш, къатты, тиш, тил, эчки.

Аваздаш сёзлени де, кёп маъналы сёзлени де эки тапкъыр этип языгъыз.

Баш, кьулакь, бет, яр, от, чап, бут, гёз, чеч, тамур, терек, батыр, ат, тай, тут, чакь, тюлкю, ачгыч, бюлбюл, кьыр, ят, яв, бав, аркья, кьурсакь, тирсек, алма, кьабакь, яш.

Текст булан ишлев. Кёп маъналы сёзлер ва аваздаш сёзлер.

Айырыв диктант.

Аваздаш сёзлени де, кёп маъналы сёзлени де эки тапкьыр этип язмакь.

Баш, кьулакь, бет, аркья, тут, етти, яш, алма, төле, кьат, ят, бюлбюл, чеч, кьайыр, тирсек, тюлкю, алма, ай, ачгыч, батыр, акь, чеч, тамур, бав, аркья.

Тергев тестлер.

Талай – деген сёзню маънасы нечикдир?

- А – кьайгы
- Б – насип
- В – гюнагь
- Г – кьысмат

Айбат – деген сёзню маънасы нечикдир?

- А – исбайы
- Б – гьайран
- В – уллу
- Г – бек тизив

Отдан гёлек гиймек деген бирикген сёзтагьымны маънасы.

- А – бек кьарсаламакь
- Б – безенмек
- В – азмакь
- Г – бийик болмакь

Этин...ашамакь деген бирикген сёзтагьымны кьайсы сёзю тюшюрюлген.

- А – биширип
- Б – асып
- В – кьызартып
- Г – чийлей

Бирикген сѣзтагъымланы маънадаш сѣзлер булан язмакъ.

Гѣзьяш тѣкмек –

Хундузун чыгъармакъ –

Авзун ачдырмакъ –

Башын салландырмакъ –

Бурнун чюймек –

Туманын чыгъармакъ –

**Бѣлюк 6. Сѣз яратыв.
6.1. Тамур. Къошумча. Тюп.**

Яратывчулукъ диктант.

Сѣз этеген къошумчаланы къошун, янгы сѣзлер эте туруп язмакъ.

Масала: бав-бавчу -

Агъач –

гезив –

Къамуш –

дин –

Ярыкъ –

бил –

Аврув –

къапу –

Ашав –

къолай –

Баш –

къарт –

Тувар –

гъюрмет –

Айырыв диктант.

Сѣз этеген къошумчалары булангъы сѣзлени бир тапкъыргъа, сѣз тюрлендиреген къошумчалары булангъы сѣзлени бириси тапкъыргъа язмакъ ва тюплерин гѣрсетмек.

Яшлар, биченлик, уйге, сувлу, сабанлыкълар, язлыкълар, емишлер, охумакъ, элибизде, гъаракатчы, этикчи, тонлу, юртлу, шагъардан, савунчу, анадаш, ватандаш, язгъы, яшгъылт.

Бѣлюк 7. Такрарлав.

7.1. Озбашына къолланагъан толу маъналы ва кѣмекчи тил гесимлер.

Жаяланы ичиндеги атлыкъланы тийишли гелишлеге сала туруп гёчюрмек.

Язда (биченликлер, талалар) жиелек жыймайгъан адам ёкъдур.

Жиелекни (емишлери) кёп витаминлер бар.

Жиелек (ашкъазан, ичеклер) авруйгъанлагъа пайдалы.

Атлыкъллагъа бир нече сыпатлыкъ къошуп, сёзтагъымлар этмек.

.....денгиз,гече,агъачлыкъ,...къыш,...алма,...обзен.

Санавлукъланы сёзлер булан язмакъ.

Ёлка терекде 78 алма болгъан. Ел чыгъып 28 тюше. Терекде нече алма къала? (бир де)

Бир къарангы уйде 25 майчыракъ яллай, уфюрюп 2 сендюре. Эртенге нече майчыракъ къала? (эки)

Терекге 13 къарлыгъач, 7 гёгюрчюн къонгъан. Гъавчу тюбекни бирисине атгъан. Терекде нече къуш къалгъан? (бир де)

Къайсы айда 28 гюн бар? (Бары да айда)

Белгиленген атлыкъланы орунчалар булан алышдыра тутуп язмакъ.

Оър класланы **яшлары** юртда янгы клуб къурду. **Клуб** арив, ярыкъ, генг. **Охувчулар** охув йылны башында походгъа баражакъ.

Шу атлыкъллагъа ишликлер къошуп язмакъ. Шоланы къоллап, уьч жумла тизмек.

Боран... муаллим.....

Трактор... самолёт.....

Хораз... клас.....

Байлавучланы тюплерин гызыгъыз.

Къышда сувлу къарлар явгъанда тереклени бутакълары иеле ва сынагъан гезиклер де ёлугъа. Али ва Вали яхшы охуйлар. Саният да, Барият да тапшурулгъан ишни ахырына чыкъды. Осман эшикге астаракъ къакъды ва аваз этмей уйге гирди.

21 - ФЕВРАЛЬ - ДЮНЬЯДА АНА ТИЛЛЕНИ ХАЛКЪАРА ГЮНЮ

Дарсны темасы: «Ана тил – сенсен дюньяда бар затны башы».

Дарсны мурады:

- Охувчуланы ана тилибизге сюювюн артдырмакъ;
- Билимлерин беклешдирмек;
- Ана тилни айлыгъыны башланывуна сесленмек.

Доскада:

Халкъыбызгъа, элибизге,
Юрек салып, шону бил.
Адам болмакъ учун бизге,
Тарыкъ азиз ана тил.

М. Атабаев

Дарсда къоллангъан къайдалар: лакъырлашыв, шиъруланы гѣнгюнден охув, анализ этив.

Дарсны юрюлюшю:

1. Къурум мюгълет.

Муаллимни гиришив сѣзю. Охувчуланы къумукъ тилни айлыгъы булан къутлав.

– Яшлар, бугюн биз ана тилни айлыгъын башлайбыз. Бу дарсыбызны ана тилибизге, оьз элибизге, яшап турагъан ерибизге багъышлайбыз. Миллетибизни гъакъында, ананы акъ сютю булан жаныбызгъа синген къумукъ тилибизни гъакъында билегенибизден да артыкъ билме герекбиз.

Муаллим. Агъмат Джачаевни «**Мен къумукъман**» деген шиърусун охув, лакъырлашывну узатыв.

Мен къумукъман, шогъар оьктем юрегим.
Мен къумукъман Къумукъ тюзде тувгъангъа,
Къумукъ ана чайкъагъангъа бешигим,
Ёлакъ бетим къумукъ ана жувгъангъа.
Гѣзсюз эдим – гѣз берген де къумукъ халкъ.
Айырсын деп мен акъ булан къараны.
Сѣзсюз эдим – сѣз берген де къумукъ халкъ,
Сѣз тапсын деп сав этердей яраны.
Къумукъ болмас менден, тилим таптасам,

Къумукъман деп кычырсам да нечакъы.
Мен къумукъман къумукъ тилде тап - таза
Сейлеп болар авлетлерим бар чакъы.

Муаллим. Къумукъ миллетни тувулунуву гъакъда лакъырлашыв.

Суверлер, авэрлер, гумерлер

Къыпчакълар, полонецлер.

Къумукълар.

Муаллим. Яшлар, сиз билемисиз, дюнья оьлчевде къумукъ тил къайсы къайсы тиллеге гире?

Охувчулар. – Тюрк тиллеге гире.

Муаллим. Яшлар! Биз оьктем болма герекли бизин халкъыбызны тарихин, ону башгъа халкъланы арасында ерин, оьсюв ёлларын билмек – тувра борчубуз.

Не девюрню алсакъ да, къумукъ халкъны чомарт, эркин юрекли, терен ругъ байлыгъы да булангъы халкъ гёресен. Ата – бабаларыбыздан гелген варислик – ана тилибизни асырап, аяп сакълама – тувра борчубуз. Ону гележегиде, бугюнгю гъалы да сизден, оьсюп гелеген яш наслудан гъасил бола. Яшавда не ерни тутсагъыз да, шо борч сизин алдыгъызда къала. Неге тюгюл бу тилде анагъыз биринчилей «балам» деп сизге ушангъан, «анам» деп биринчилей сиз сейлеген – къумукъ тил.

Муаллим. Гъали яшлар, ана тилге багъышлангъан сатырлар сиз билегенни мен билемен. Ким айтар?

Охувчулар. Акъай Акъаевни «Ана тилибиз» деген шигърусу.

Ана сёзсюз къалса адамлар бирден,
Тилкъав болуп дюнья гюню батыла.
Бар балагъ арекде, адамлар, бизден,
Балабызны ана тили бар тура.

Муаллим. Къумукъ тилни оьсюв ёлу.

Ана тилибиз девюрден девюрге оьсе геле. Ону оьсювюне такъсир эте гелеген къумукъ халкъыбызны эсден таймажакъ халкъ авуз яратывчулугъу, атлары даимликге айтыла къалажакъ Йырчы Къзагъыбыз, Абусупияныбыз,

тилге пасигь Аتكъайыбыз, таш къая йимик къатты Анварыбыз, ягъны жыйымы Жаминатыбыз чартлатып чыгъагъан сѣзлю Агъматыбыз, олай дагъы да эренлер булан тенг сѣзлю Шейит-ханумубуз ва олай кѣплерибиз бар. Къумукъ тюзню чидамлы, къайратлы загъматчы халкъы – оьзлени ата-бабаларыны ругъ байлыгъын оьсдюре, уьлгю гъисапда къоллай.

Охувчу. П. Абукованы «Ана тилим» деген шиърусун охувчу охуй.

Муаллим. Гъали, яшлар! Сиз оьз элигизни, ана тилигизни билегенге мен инанман. Гелигиз, соравлагъа къайсы ряд тез ва тюз жаваплар берме къарайыкъ:

1. Къумукълар яшайгъан элни аты недир? (Дагъыстан)
2. Волга оьзенни алдынгъы аты нечик болгъан? (Эдил)
3. Ол къайсы денгизге тѣгюле? (Каспий)
4. Къумукътюзден къайсы оьзенлер агъа? (Манас, Сулакъ, Терек, Акъташ)
5. Къумукъ тилде къайсы газетлер ва журналлар чыгъа? («Ёлдаш», «Къарчыгъа», «Тангчолпан»).
6. Сени кѣп сюеген журналынг къайсыдыр?

Муаллим. Тюз жавап бергенлеге разилик билдиремен.

Охувчу. Лап да кѣп къолун гѣтереген охувчу Акъай Акъаевни «Къумукъ тюз» деген шиърусун охуй.

Къарт атайлар къазыкъ къакъан Къумукъ тюз.
Къара къашлар къакъакъ айтгъан Къумукъ тюз.
Къатар башлар аякъ айтгъан Къумукъ тюз.
Бир аллагъны атын тутуп шыбышлап.
Къумукъ тилде намаз къылгъан Къумукъ тюз.
Къумукъ эрлер намус къылгъан Къумукъ тюз.
Кимлер гелип, къочу болма суйсе де,
Кимлер гелип, баркаманны ийсе де.
Биздей сени асырамас аямас.
Сагъа, достум, биздей аркъа таямас.
Бизден артыкъ суймес сени, сагъынмас,
Бизден артыкъ таяв сагъа табулмас.

Муаллим. Оьз элибизге, ана тилибизге багъышлангъан айтывлар аталар сѣзлерин айтыгъыз.

– Ана тил азса, халкъ азар.
 Ана тилин сыйлагъан уялмас.
 Ана тилин билмейген, ата юртун танымас.
 И. Керимов

Ана тилин анасыдай суймеген
 Ана эллин суюе десе инанман.
 А. Жачаев

15. Муаллим. Ким чечер? (кроссворд)

къ	а	й	ы	къ
у				а
л				л
а				а
къ	о	н	а	къ

Солдан онгъа: 1. Моторсуз геме.

2. Йыракъдагъы ювугъуна, къардашына барагъан адам.

Оьрден тюпге: 1. Адамны саны.

3. Кёрюкде аш биширегенде къоллайгъан алат.

Муаллим. Шу сёзлеге рас гелеген аваздаш, маънадаш, ва къаршыдаш сёзлени айтыгъыз.

Охувчулар ишлей. Ким тез ва кёп яза. Озгъан адамгъа юлдуз берилле.

Муаллим. Муна яшлар, шулай къужурлу, татли, бай тилде сёйлейген миллетибиз биз. Къумукъ тилде сёйлеп бажарагъан, ону грамматикасын, тарихине билеген адам якъут, татар, башгъыр, узбек, казах, балкъар, ногъай, азербайджан, тюрк, гагаузлар ва олай башгъалары да булан сёйлеп бола.гелигиз, ана тилибизни бек билейик, ону тазалыгъын сакълайыкъ, анабыздай суюейик, гъар даим де оьктем болайыкъ, биз къумукъ халкъны бир гесеги, тамчысы дюнъягъа гелген вакилли экенибизге

Рефлексия. Бугюн, яшлар, мен сизин булан бек рази къалдым, оьктем болдум сиз оьзюгюзнню ана тилге, миллетибизге бакъгъан суювюгюзню исбатлагъаныгъыз саялы. Дарсны алдына салынгъан аслу борчу- охувчуланы ана тилге суювюн артдырмакъны кютдюк деп эсиме геле.Бу гъакъда биз

дагъы да, ана тилни айлыгъыны натижаларын чыгъарагъанда сѣйлежекбиз,
ана тилге багъышлангъан кѣп ишлер кютежекбиз.

Яхшы ёл, яшлар, илму сапаргъа!

Уъйге иш: Ана тилге багъышлангъан сочинение языгъыз. Оъзюгюз
сюеген бир шиъруну гѣнгюгюзден уъйренигиз.

Дарсны ахырында охувчу оъзю къургъан шиърусун охуй.

Ана тилим – сют тилим
Сенсендир – яшав башы.
Мен сизин абурласам.
Болурман юртну яшы.

Билимни булагъындан
Чомулуп гъакъыл алма.
Сиз уъйретдигиз магъа
Ватангъа амин турма

Ата юртум, ана тилим.
Эркеленген билим уъюм.
Сизин булан оъктем болуп.
Гиччи яшдан уллу болдум.

ДАРСНЫ ТЕМАСЫ: СОЗУКЪ АВАЗЛАНЫ ГЕЛИШИВЮ.

Дарсны мурады:

- Созукъ авазланы гелишивюню гъакъында англав бермек, оланы танглавда
ва эриндегелишегенлигин англатмакъ;
- Яшланы ана тилге бакъгъан сюювюн артдырмакъ;
- Айтывларда ва ата сѣзлерде тилге берилеген аслу маънаны ачмакъ.

Къурал: Суратлар, айтыву булангъы оюн (суратлар булан накъышлангъан),
тюрлю тюсю карточкалар.

Дарсны барышы.

Эпиграф:

Кюйленген бир гюл авузлу тил берген,
Кѣп суймей аз суйейими анамны,
Анам берген ана тилим болмаса,
Бал татырмы барлакъ оту таламны.

А. Гъажиев

I. Къурум мюгълет.

II. Сынавун мекенлешдирив мюгълет: Бувун. Ургъу.Тюп. (207)

1. Тапшурувну охутуп тергев (сѣзлени яшлар нечик бувунлагъа бѣлген буса, шо кюйде охутдурув, ургъу къайсы бувунгъа тюшегенни айтдырыв).

Тептерлерин жыйыв, тергелгенлерин яшлагъа улешив, берилген сѣзлени таза язма таклиф этив.

2. Дарсны авуздан айтдырыв.

3. Соравлагъа жавап берив:

– Бувун сѣзню нечик гесегидир?

– Сѣзде нече бувун бола?

– Къумукъ тилде кѣбюсю гьалда ургъу сѣзню къайсы бувунуна тюше?

4. Уьч яш доскада гелеген сѣзлени фонетика якъдан чече:

Ямучу –

Тюе –

Ёлдаш –

Къалгъан яшлар суратлагъа гѣре иш эте.

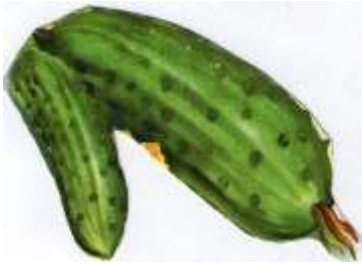
(Сурат гѣрсетиле, яшлар атын бувунлагъа бѣле туруп яза):

КЪО-ЯН

ЖИ-ЖЕК

хы-яр-лар

хо-раз

Суратлар.

1-нчи тапкъыр: туюе, ит, лимон, юзюм, роза, емишлер, кокан, нар, ине.

2-нчи тапкъыр: танк, ит, лимон, мишик, алма, чайник, Ы.

(Муаллим учун англатыв: яшырылгъан айтыв «Тил - юрекни тилмачы»)

III. Янгылыкълар яратыв мюгълет

Созукъ авазланы гелишивю

1. Гиришив лакъырлашыв оьтгерив.

– Яшлар, биз авазланы айтагъанда къайсы сёйлев санларыбыз кършала? (Оьпкелер, тавуш тамакъ, тавуш бавлар, авуз бошлукъ, бурун бошлукъ, тил, тишлер, тюп яякъ, эринлер).

– Созукъ авазлар нечик этиле?

– Тутукъ авазлар нечик этиле?

Созукъ авазланы айтдырив: а, о, оь, у, уь, э, и, ы.

Инчелери: и, э, уь, оь;

Къалынлары: а, о, у, ы;

Эринлилери: у, уь, о, оь;

Эринсизлери: а, и, ы, э.

2. Янгы теманы англама яшлагъа муаллимни кѐмек этивю.

Доскада илинген схемагъа гѐре язылгъан сѣзлени охув:

Булутл, тавлар, бавларда, къышны

Шу сѣзлердеги созукълар бары да нечикдир? (бары да къалын)

Тююмлю, кирит, тизилди, тенглешмек

Шу сѣзлердеги созукълар бары да нечикдир? (бары да инче)

Булутлу, тюнгюлюк, къойчулукъ

Шу сѣзлердеги созукълар бары да эринли. Булай гелишивге эринлердеги гелишив деп айтыла.

Ишчилер, ахшамлар, билимли

Шу сѣзлердеги созукълар бары да эринсиз. Шулай сѣзлердеги къалынлыкъда ва инчеликде гелишивге танглавда гелишив деп айтыла.

Китап, алим, кино, директор

Башгъа тиллерден гелген сѣзлер. Башгъа тиллерден гелген сѣзлерде гелишив бузула.

2. Тапшурув. Доскагъа эки яш чыгъа. Бириси янгыз къалын созукълары булангъы сѣзлени яза, биревюсю янгыз инче созукълары булангъы сѣзлени яза.

Къалын

Адат

Азатлыкъ

Акътал

Къырав

Къыркъаз

Сувукъ

Инче

кийиз

кирит

игит

эмен

сюзюк

сѣзлюк

Согъан	сююв
Сурат	уьлгю
Туман	уьтюргю
Топуракъ	тирсек
Къозукъулакъ	игитлик
ашкъазан	эркеклик

IV. Башлапгъы билимлени мекенлешдирип мюгьлет:

- Тамур сёзню бувунунда къалын созукъ буса, къалгъанларында нечик созукъ бола?
- Инче созукъ буса?
- Шолай гелишивге не деп айта?
- Эринде гелишив деген недир?
- Къайсы сёзлерде шулай гелишив бузула?

V. Рефлексия:

- Яшлар сиз дарсны ушатдыгъызмы?
- Ушатгъанларыгъыз яшыл карточкаланы гётеригиз.
- Ушатмагъанларыгъыз кызыл карточкаланы гётеригиз.

VI. Уьйге иш. тапшурув 220, 221(яшлар оьзлер сайлагъанын эте).

ДАРСНЫ ТЕМАСЫ: САНАВЛУКЪ.

Дарсны мурады:

- яшлагъа санавлукъну гъакъында умуми англав бермек;
- санавлукъланы тюрлюлери булан таныш этмек;
- гелишлеге гёре нечик тюрленегенин англатмакъ;
- тил оьсдюрювню, эсин, тергевюн артдыривню, оюн теренлешдиривиню уьстюнде иш.

Дарсны къайдасы (тип): англатыв дарс

Къурулуш: тестлер, карточкалар, фишкалар.

Техника къураллар: интерактивная доска

I. Къурум мюгълет.

1) Яшланы дарсгъа гъазирлев

– Яшлар, бугюн нечесидир?

– 11 февраль

Доскагъа да, тептерлеге де тархны язабыз:

Он биринчи февраль.

Класда иш.

II. Соравлагъа гёре лакъырлашыв.

– Яшлар, класыгъызда нече яш бар? (23)

Гъар гюн сизин нече дарсыгъыз бола? (6)

Гъар дарсыгъыз нече минут юрюле? (40)

Жавапларыгъызда не сезлени къолладыгъыз? Оланы гъакъында не айтма боласыз?

– Санавланы къолладыкъ. Санавлукъ – тил гесим.

– Бугюн, яшлар, биз янгы тема санавлукъну гечежекбиз. (Слайдлар № 1, 2)

Дарсыбызны темасын тептерлеге язайыкъ.

Санавлукъ.

Санавлукъ – озъбашына къолланагъан тил гесим.

Озъбашына къолланагъан тил гесимлер нече бар?

– Алты бар

– Санайыкъ гъали

– Атлыкъ, сыпатлыкъ, санавлукъ, орунча, ишлик, гъаллыкъ. (Слайд № 4)

– Нече тил гесимни гечгенсиз?

– Экисин: атлыкъ, сыпатлыкъ.

Гёремисиз, яшлар, бизин бу лакъыртыбызда да биз санавлукъланы къолладыкъ. Гетген дарслардан алгъан билимигизни тергейик гъали.

Соравланы тест къайдагъа бережекмен, тюз жавапгъа карточкаларыгъыз гётерерсиз:

Биринчи жавап тюз буса № 1

Экинчиси тюз буса №2

Уьчюнчюсю тюз буса № 3

Атлыкь не англата? (слайд № 5)

- 1) предметни белгисин
- 2) предметни
- 3) предметни ишин

Къайсы сёз хас атлыкь тюгюл:

- 1) Магъачкъала
- 2) тюкен
- 3) Али

Яшгъа деген сёз къайсы гелишдедир: (слайд № 6)

- 1) еслик г.
- 2) багъым г.
- 3) ер г.

Къайсы сёзтагъым предметни белгисин герсетмей:

- 1) гиччи яш
- 2) яшыл алма
- 3) анамны явлугъу

Къайсы сёз къошма сёз тюгюл: (слайд № 7)

- 1) белбав
- 2) къаракъуш
- 3) сабанчы

Сёзтагъымланы къайсы даражасыз сыпатлыкьдыр:

- 1) авлакьдагъы къой
- 2) яшыл авлакь
- 3) уллу яш

Къайсы сёз озьбашына къолланагъан тил гесим тюгюл: (слайд № 8)

- 1) атлыкь
- 2) сыпатлыкь
- 3) байлавуч

Къайсы тил гесим артыкъ:

- 1) уый
- 2) стол
- 3) етти

III. Янгы теманы уьстюнде ишлев.

Гечген материалны билегенигизге разимен, яшлар. Гъали энни биз янгы теманы санавлукъну уьстюнде ишлейик:

- 1) Экрангъа къарайбыз: (слайд № 9)

Отуз яш, алтмыш адам, он беш терезе, он экиден тайса дертню, бешге къошса бешни, эки керен эки, эллинчи йыл, етмишинчи гюн, он биринчи стол,

Айрылгъан сёзлер, сиз де англагъансыздыр, бары да санавлукълар. Олар предметлени санавун, санавланы атларын, предметлени санайгъанда гезигин гёрсете.

Санавлукълар нече? (нечешер? нечев?), неченчи? деген соравагъа жавап бере.

Бары да санавлукълар эки уллу бёлюкге бёлуне: (слайд № 10)

1. Санав санавлукълар (нече? нечев? нечешер?)
2. Гезик санавлукълар (неченчи?)

Яшлар бир-эки мисаллар гелтире.

Санавлукълар гелишлеге гёре тюрлене.

Яшлагъа гелишлер сорала.

Экрангъа гелишлер языла. (Слайд № 11)

Баш г.	нече?	бир	(не?)	бир уый	уыйлени бириси
Еслик г.	нечени?	бирни	(нени?)	бир уыйню	уыйлени бирисин
Багъым г.	нечеге?	бирге	(неге?)	бир уыйге	уыйлени бирисине
Тюшюм г.	нечени?	бирни	(нени?)	не? бир уыйню	уыйлени бирисин
Ер г.	нечеде?	бирде	(неде?)	бир уыйде	уыйлени бирисинде
Чыгъ. г.	нечеден?	бирден	(неден?)	бир уыйден	уыйлени бирисинден

- И. п. один дом
- Р. п. одного дома
- Д. п. одному дому
- В. п. один дом
- Т. п. одним домом
- П. п. об одном доме

2. Санавлукълар булан сѣзтагъымлар этиле.

Масала: бир китап, эки алма...

(Доскагъа яшлар бир-бирлетип чыгъып яза).

Бу ерде 12-нчи слайд салына.

3. Авуздан иш.

Дарсын билмейген яшны
Авазы чыгъа аста.
Аюп, сен кычырып айт
Нече яш ёкъ класда?
Яхшы яш уйде ишлей,
Эринмей дарсын охуй
Женнет, яшларыгъызны
Нечеси бешге охуй?
Уланлар аз класда
Къурдашларсыз билемен.
Санаву нече бар, Микаил,
Айтсанг билме сюемен.
Столгъа салгъан ашны
Буюргъан адам ашай.
Имран, уюгюзде
Айт, нече адам яшай?
Динислам шат гѣрюне
Бир зат бар бугъай бугюн.
Билмейли къалгъанбызмы
Къачандыр тувгъан гюнюнг?
Къыш гетсе арты булан
Язбашы бар, яйы бар.
Шамил, айт гъали бизге
Йылны нече айы бар?
Яхшы охуйгъан яшны
Сумкасы бешден тола
Заира, сен буса айт
Йылда нече гюн бола?

Ёрап айтма суюмеймен,
Билме сюемен мекен.
Уьчюнчю партадагъы
Къызны аты ким экен?

***Шифрулар охула, яшлар санавлукъланы таба, къайсы бёлюкге гире айта:
санав санавлукъму, гезик санавлукъму?***

***4. Авуз яратывчулукъда ёлугъагъан санавлукълар. Яшлар озлер билеген
санавлукълар булангъы айтывланы айта, санавлукъланы таба,
бёлюклерин токътаидыра.***

- 1) Юз манатынг болгъунча, юз къурдашынг болсун. (Слайд № 13)
- 2) Еттев биревге къарамай.
- 3) Етти керен оьлче, бир керен гес.
- 4) Бир сёйле, минг тынгла. (Слайд № 14).
- 5) Бир сёйле, эки эшит.
- 6) Эки тынгла, бир эшит.

Чечеген ёмакълар. (Слайд № 15)

- 1) Кёпюртюпде дёрт къардаш. (столну бутлары)
 - 2) Отуз экиси гесе, бириси ташый. (тиш, тил)
 - 3) Бир терекде он эки бутакъ, гьар бутакъда отуз алма, гьар алманы биряны акъ, биряны къара. (Бир йылда он эки ай, бир айда отуз гюн, гече де, гюн де)
 - 4) Бир терекде беш бутакъ. (къол, бармакълар)
- Физминутка. (слайд №16)

5. Суратлар булан ишлев. (Слайдлар № 17– 19)

6. Тергевлюгюне тапшурувлар.

1. Ёлка терекде 78 алма болгъан. Ел чыгъып 28 тюше. Терекде нече алма къала? (бир де)
2. Бир къарангы уьйде 25 майчыракъ яллай, уьфюрюп 2 сендюре. Эртенге нече майчыракъ къала? (эки)
3. Терекге 13 къарлыгъач, 7 гёгюрчюн къонгъан. Гъавчу тюбекни бирисине атгъан. Терекде нече къуш къалгъан? (бир де)

4. Къайсы айда 28 гюн бар? (Бары да айда)

7. Ребуслар. (Слайд № 20)

40аякъ, 5ик, 6 н, Б2, Т10, с100гюч,

10у 6н 100югю бар.

8. Къумукъча мультфильм. (Слайд № 21)

(Ёлугъагъан санавлукъланы яза).

9. Беклешидирив. (Слайд № 22)

Бугюн къайсы тил гесимни гечдик? Санавлукъ не англата? Нечик соравлагъа жавап бере? Санавлукъ нечик бёлюклеге бёлюне?

10. Яшланы фишкалары жыйыла. Къыйматлар салына.

11. Уыйге иш. (Слайд № 23)

Тапшурув № 198. Шиъру охула.

ТЕСТЛЕР

1. Созукъ авазланы белгилерин токъташдырыгъыз.

- 1) Янгырав, сангырав.
- 2) Къошулчан авазлар.
- 3) Инче, къалын.

2. Тюнде берилген ойланы къайси тюз?

- 1) Гелишив янгыз созукъ авазларда бола.
- 2) Гелишив созукъ авазлар да, тутукъ авазларда да юрюле.
- 2) Гелишив янгыз тутукъ авазларда юрюле.

3. Къайсы тутукъ авазларда тавуш екъ?

- 1) Янгыравларда
- 2) Сангыравларда
- 3) Сонорныйларда

4. Къумукъ тилде созукъ авазлар кебюсю къайсы бувундан тюше?

- 1) Биринчи бувундан.
- 2) Экинчи бувундан.
- 3) Артдагъы бувунлардан.

5. Тилни тангавлагъа гётерилегенине гёре созукъ авазлар бёлюне.

- 1) Тар, орта, генг.

2) Инче, кьалын.

6. Къайсы ой тюз?

- 1) Эки къабат тутукълар тав тиллени таъсиринден болгъан.
- 2) Эки къабат тутукълар арап тилни таъсиринден болгъан.
- 3) Эки къабат тутукълар къумукъ тилни ич законларына гёре болгъан.

7. Эсгерилген белгилени тутукъ авазалаъа къайсылары хас тюзюл?

- 1) Янгыз тавушдан этиле.
- 2) Тавушдан да, къавгъадан да этиле.

8. Сёйлейгенде бирче айтылгъан эки сёзню къошулгъан ериндеги эки янаша (бирче) гелген созукъларда нечик алышыныв бола?

- 1) Эки де созукъ аваз тюше.
- 2) Эки де созукъ аваз сакъланда.
- 3) Бири тюше.

Уллу анна, гече орта, сари ит, къара ат.

9. Тамакъ тутукъ/ъ/къумукъ тилге хас элементми, яда тюрк тюзюл тиллени таъсиринден болгъанмы?

- 1) Н. К. Дмитриевни ою.
- 2) Ю. Дж. Джанмавовну ою.
- 3) Н. Х. Оьлмесовну ою.

10. Фонетика белгилерине гёре къумукъ тил къайси тюрк тиллени бёлюгюне гире?

- 1) Къыпчакъ тиллеге ошай.
- 2) Огъуз тиллеге ошай
- 3) Огъуз ва къыпчакъ тиллеге ошай *к-г, д-т, б-п* сёзлени башында, *гъ-в* сёзлени чинде, ахырында.

11. Тюдде берилген мисалларда тутукъ авазлар бири бирине дёнювде къайсылары тюз сёйлев нормагъа гире?

Ат+дан=аттан

ат+дан=атдан

Ит+ге=итке

ит+ге=итге

Кирит+ни=киритни

кирит+ни=кириъни

12. Къумукъ тилде эки къабат тутукъ авазлар бири-бирине дёнюп яратылгъан. Дагъы да эки къабат тутукълар нечик болгъан?

1. Гючлендирмек учун.
2. Башгъа тиллени таълсиринден.

13. Эки къабат тутукълагъа гысапланмай.

1. Тамуруну ичиндеги эки бир йимик тутукълар.
2. Тамур да, аффикс де кышулгъан ердеги эки бир йимик тутукълар.

14. Тюнде берилген тапкъырланы къайсы тюз къоллангъан?

посагъа	босагъа
балавуз	палавуз
гиши	киши
гесерки	кесертки

15. Гесекдеги тюбюне гыыз тартылгъан сёзлени фонетика разбор этигиз, тийишли гъарпланы салыгыз, шо сёзлени айтылышын дёртгюл тырнакъларда гёрсетигиз.

Солтанмут объюню устазы Аваби эфендиден, шексиз, он йыл сама да гич..и. Ол он сегиз яшына ян..ы чыкъ...ан. Яшав да да ол Аваби эфенди дош...ан гечиргенни гёрюп...да битмеген, ону йимик оьлюм кьоркъунчлугъуна да гъалиге ерли расланмагъан.

Парамаз Солтанмут...а таныш тюгюл къайдаланы излей ва аманат уланни хан...мланы алдын..а бияб..р этме сую

Къоллангъан адабият

1. Гаджихмедов Н. Э. Примерная рабочая программа основного общего образования предмета «Родной (кумыкский) язык» для 5–9 классов. UVR: <http://dniip.ru/программы/программы>
2. Гаджихмедов Н. Э. Современный кумыкский язык. Махачкала, 2014г.
3. Хангишиев Д. М. Къумукъ тил. Морфология. Махачкала, 1996 г.
4. Гаджихмедов Т. И. Къумукъ дарсларда охувчуланы авуз ва языв тилин оьсдюрюв. Махачкала, ИПЦ ДГУ, 2015 г.
5. Оьлмесов Н. Х. Къумукъ тилни методикасы. Махачкала. ИПЦ ДГУ, 2000 г.